

KÂSÂNÎ'NİN YAKLAŞIMI UYARINCA HANEFÎ FIKİH EKOLÜNDE TAKDİRİ DURUM OLGUSU*

Ferit DİNLER**

Öz

Bu makalede takdirî durumun genel tanıtımı hedeflenmiştir. Olguya ilişkin teorik çalışmalar Hanefî ekolü dışında yapılmıştır. Bu çalışmalardaki tanımlar, kullanılan tabirler ve örnekler incelenerek olguya yönelik genel Hanefî yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır. Takdirî durumun mahiyetine ilişkin tespitlerimizde *Bedâi' u's-sanâi*'nin önemli bir etkisi bulunur. Zira takdirî durum bu eserde gayet yoğun ve etkin kullanılır. Bu sebeple Kâsânî'nin yaklaşımı merkeze alınmıştır. Bu kapsamda olgu "takdirî durum" tabiri kullanılarak şöyle tanımlanabilir: Şer'î bir hükmün müteallakı olan mevcutlara dair belirsizliklerin giderilmesi ve hükme konu olan şeye ilişkin gerçekteki durumun meşru gerekçeler uyarınca bulunduğu farklı bir konumda değerlendirilmesidir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Kâsânî, Takdir, et-Takdîru's-şer'î, Takdirî Durum.

Taqdiri Phenomenon in the Hanafi School with Respect to Kasani's Approach

Abstract

The basic introduction of the taqdiri durum phenomenon was intended in this article. Theoretical research on the phenomenon was conducted by different schools with the exception of the Hanafi school. By investigating the definitions, explanations, and examples addressed in the previous research, the Hanafi approach on the phenomenon was intended to be identified. Throughout the paper, *Bedâi' u's sanâi* had an important impact on identifying the nature of taqdiri durum. The reason is because the phenomenon was used intensively and effectively in this book. Thus, Kasani's approach was at the center. In this context, the phenomenon can be described as the following using the term "taqdiri durum:" Resolving the uncertainties concerning the current issues related to the parties of a provision of shar'îyya, and treating a real situation that is the topic of a provision in a different way from its original use due to legitimate reasons.

[You may find an extended abstract of this article after the bibliography.]

Keywords: Fiqh, Kâsânî, Taqdir, al Taqdir al shar'îyya.

* Bu makale, Kâsânî'de takdirî durum anlayışının ele alındığı devam eden doktora tezi çalışmasından üretilmiştir.

** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku Bilim Dalı Doktora Öğrencisi (ferit.dinler@gmail.com).

Giriş

Takdirî durum, ülkemizde ilk defa 2012 yılında Soner Duman tarafından yayımlanan makalede “takdirî hüküm” tabiriyle gündeme getirilmiştir.¹ Bu makalede olgu “takdir kaidesi”² ekseninde ve Serahsî'nin *el-Mebsût*'u kapsamında ele alınır. Soner Duman'a ait mezkûr makale ve bu çalışma dışında, şu ana kadar takdirî duruma ilişkin ülkemizde yapılan başka bir çalışma kaydına rastlanılmamaktadır.

Arap ilim çevrelerinde takdirî durum, “şer'î takdirler” ismiyle yaygınlaşmış olmakla birlikte olguya yönelik algılar ve yapılan tanımlar birbirlerinden farklıdır. Olguya yönelik ilk tanım “takdir kaidesi”nden ibaret olup İbnü'l-Cevzî'ye (ö. 656/1258), olguya ilişkin kullanılan yaygın tabir ise Karâfî'ye (ö. 684/1285) dayanır. Ancak bu âlimlerden daha önce Alâaddîn Kâsânî'nin (ö. 587/1191) furû-ı fıkıh konusundaki kapsamlı eseri *Bedâi' u's-sanâi` fi tertibi's-şerâi'* de aynı kaide isim verilmeden zikredilir. Öte yandan takdirî duruma ilişkin çeşitli uygulamalar, Hanefî fıkıh ekolünün ilk kayıt kütüğü mesabesindeki *el-Asl'* dan Osmanlı kanunlaştırma hareketinin önemli semeresi olan *Mecelle'* ye kadar etkin olarak kullanılmıştır. Buna rağmen ne olgunun ismi, ne de tanımlanmasına yönelik bir kayda rastlanır. Kanımızca bu, takdirî durumun istihsan yöntemi altında yer alması ve bu kavrama karışmış olmasıyla açıklanabilir.

Bu çalışmada imkân ölçüsünde, takdirî durumun tarihsel süreçteki durumu, tanımı ve uygulama neveleri üzerinde durduk. Olgunun ismi ve tanımına yönelik bir tabir ve tanım önerisinde bulunduk. Makalenin kapsamını bu konular oluşturmaktadır.

1. Takdirin Sözlük Anlamları

1. ve 2. baktan çekimlenen k-d-r (كَدَر) kelimesinin sülâsî mücerred kökünden kaynaklanan manalar genel olarak; uygun, münasip hüküm; kaza ve hüküm; güç, kudret; rızık takdir etmek ve onu bölüştürmek; bir şeyin sınırı, ölçüsü ve miktarı³ anlamlarında yoğunlaşır. Kelime tef'îl babı formunda kullanıldı-

- 1 Soner Duman, “Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdirî Hüküm Olgusu,” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sy. 26 (2012): 25-53.
- 2 Takdir kaidesi: “Maduma/Yok olan bir şeye mevcut/var, var olan bir şeye yok hükmü vermektedir.” Kaide diğer bir yaklaşıma göre, “madumu mevcut menzilesine ve mevcudu, madum menzilesine indirmek” olarak ifade edilir.
- 3 Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn*, thk. Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâi (Beyrut: Dâru ve Mektebetü'l-hilâl, t.y.), 5:112-113; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk. Muhammed Avd Mür'ib (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsî'l-arabî, 2001), 9:37, 38, 40; Muhammed b. Mükrim b. Ali İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 5:74-

ğında (التقدير); iyice düşünmek, bir şeyi bir şeye mukayese etmek, onu eşitlemek, düzen ve tertibe koymak, onu diğerlerinden ayırt eden alametleri belirlemek;⁴ yapmak, üretmek, kılmak; tayin etmek, belirlemek anlamlarında kullanılır. Ayrıca takdir “bir şeyin niceliğini açıklamak”⁵ anlamına da gelir.

Türkçede takdir, isim olarak “alinyazısı, kader” anlamında; fiil olarak “kıymet biçme, beğenme” anlamında kullanılır.⁶

2. Olguya Yönelik İlk Tanımlar ve Takdirin Terim Olarak Kullanılması

Tespitlerimize göre Hanefîler dışında, takdire ilişkin ilk tanım Hanbelî âlim İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258) tarafından yapılan; “maduma (yok olana) mevcut olanın (var olanın) hükmünü ve mevcuda madumun hükmünü vermektir,”⁷ tanımıdır. Şâfiî fakih İzzettin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262); “sonra olana/gerçekleşene, önce olanın hükmünü vermek” ve “etkilere (neticelere) ve niteliklere mevcut olan âyânların hükmünü vermek” hususlarını da takdir kapsamına ilave eder.⁸

Mâlîkî fakih Şehâbeddîn Karâfi (ö. 684/1285) pek çok eserinde İbnü'l-Cevzî'nin yaptığı ve İzz b. Abdüsselâm'ın benimsediği takdir tanımını zikreder.⁹ Ancak Karâfi mezkûr tanıma “şer'î” kaydını ilave ederek¹⁰ onu kaide olarak zikreder.¹¹

Aslında genel takdir kaidesini oluşturan birbirinin aksi iki kural ekseninde hüküm odaklı bu ifadeler, teknik olarak bir tanımdan daha çok fakiherin olguya yönelik genel yaklaşımlarını ve takdirî durumun nevelerini yansıtır.

75, 79; Muhammed b. Muhammed el-Hüseynî Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. heyet (Dâru'l-Hidâye, t.y.), 13:370-372, 379, 381.

4 Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, 9:41; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 5:76; Zebîdî, *Tâcü'l-arûs*, 13:374, 377, 378, 381.

5 Râgıb Isfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412), 1:657-659.

6 Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 1038.

7 المعطى المقدم هو التقدير بكم الموجود والموجود بكم المعدوم Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-izâh li kavânîni'l-istilâh*, thk. Muhammed b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym (Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1995), 121.

8 İzzeddin b. Abdüsselâm, *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2:74-76; İbn Abdüsselâm, *el-Fevâid fi ihtisâri'l-makâsid*, thk. İyad Halid et-Tabba' (Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1416), 134-135.

9 Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Karâfi, *ez-Zehîra* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994), 5:86, 306, 340; 11:184; 12:416; Karâfi, *Envâru'l-bürûk fi envâ'il-furûk* (Âlemü'l-Kütüb, t.y.), 1:71, 161; 2:27, 202; 3:189, 235; Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, nşr. Sıdkı Cemil Attar (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004/1424), 69, 334.

10 Karâfi, *el-Ümmiyye fi idraki'n-niyye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1984), 58.

11 Karâfi, *el-Furûk*, 2:29.

3. Takdire İlişkin Yakın Dönemdeki Tanımlar ve Şer'î Takdir Kaidesi

Konuya ilişkin yakın dönemde yapılan araştırmalara bakıldığında üç akademik çalışma dikkat çekmektedir.

Yusuf eş-Şehî, “Kavâidü't-takdirâti's-şer'iyye ve takbîkâtühâ fi'l-mu'âvazâti'l-mâliyye” isimli doktora tezinde takdir kaidesini merkeze almakla birlikte olgunun manevî, hükmî bir vasıf olduğunu belirtir. Müellife göre “Şer'î takdir: Mevcudun madum menzilesine ve madumun mevcut menzilesine indirildiği manevi bir sıfattır.”¹²

“et-Takdirâtü's-şer'iyye ve eseruhâ fi't-takîdî'l-usûlî ve'l-fikhî” isimli doktora çalışmasında Devserî, takdir kaidesi ekseninde gayet detaylı bir tarama yaparak, takdir kavramının tarihi süreçteki kullanımına dair önemli tespitlerde bulunur. Müellif, “Muteber şer'î bir sebep itibara alınarak, bir şeyi varlığı veya yokluğu konusunda aslının (gerçek durumunun) hilafına bir konuma getirmektir.”¹³ tanımını yapar. Tanımda takdire hüküm olarak değil, hükme konu olan olay açısından yaklaşmış ve takdir, gerçek durumun değiştirilmesi olarak tanımlanmıştır. Devserî'nin konuya yaklaşımı dikkat çekicidir. Bununla birlikte bu tanım kanaatimizce şer'î takdir kaidesinin geliştirildiği bir tanımdan öteye geçmemektedir. Zira mevcudun madum ve madumun mevcut olarak takdiri dışında kalan diğer takdirî durum uygulamalarını yansıtmakta yetersiz kalmaktadır.

Hudeybil Sebti'nin “et-Takdirâtü's-şer'iyye ve tatbîkâtühe'l-fikhiyye” isimli doktora tezinde ise takdir, “bir şeyin kemmiyyetini (nicelik miktarını) açıklamak”¹⁴ olarak tanımlanır. Hudeybil Sebti'nin ele aldığı takdir, mukadderat olarak isimlendirilen, ölçülen, sayılan ve tartılan unsurlara yönelik olduğu için ıstılâhî tanım da bunlara itibarla yapılmıştır.

4. Tarihsel Süreçte Olguya Yönelik Kullanılan İfadeler

İlk tanım sahipleri olan İbnü'l-Cevzî ve İzz b. Abdüsselâm, takdir lafzını şer'î kaydı olmadan kullanmışlardır. Karâfî ise kelimeyi yalın halde “et-takdir”¹⁵ kullanmakla birlikte şer'î ve kaide lafızlarıyla bir terkip oluşturarak kâidetü't-

12 “التقدير الشرعي: صفة معنوية تُنزل الموجود منزلة المعدوم، والمعدوم منزلة الموجود” Bkz. Yusuf b. Muhammed eş-Şehî, “Kavâidü't-takdirâti's-şer'iyye ve takbîkâtühe fi'l-mu'âvazâti'l-mâliyye” (Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004), 15-17.

13 “تعريف التقدير اصطلاحاً: هو إعطاء الشيء منزلة في الوجود أو العدم على خلاف واقعه؛ التفاتاً إلى وجهه” Bkz. Müsellem b. Muhammed b. Mâcid Devserî, *et-Takdirâtü's-şer'iyye ve eseruhâ fi't-takîdî'l-usûlî ve'l-fikhî* (Riyad: Dâruzidnî, 1430/2009), 40.

14 “التقدير: تبين كمية الشيء” Bkz. Hudeybil Sebti, “et-Takdirâtü's-şer'iyye ve tatbîkâtühe'l-fikhiyye” (Doktora Tezi, Cezayir Üniversitesi, 2011), 16-17.

15 Karâfî, *ez-Zehira*, 5:306.

takdîr,¹⁶ et-takdîrâtü'ş-şer'iyye¹⁷ ve kâidetü't-takdîrati'ş-şer'iyye¹⁸ olarak da kullanır. Yakın dönemde Devserî, Yusuf Şehî, Hudeybil Sebtî'nin akademik çalışmaları dışında, İsam Halef Anzî'ye ait makalede¹⁹ ve Hâtim b. Muhammed Bûseme²⁰ tarafından neşredilen eserde de “şer'î takdir” ifadesi kullanılır. Bu bağlamda olgunun özellikle Arap dünyasında “şer'î takdirler” olarak kavramlaşma sürecine girdiği söylenebilir. Ülkemizde yapılan yegâne çalışma olan Soner Duman'a ait makalede ise, olgu “takdîrî hüküm” olarak ifade edilmiştir.²¹

Arap dünyasındaki yakın dönem çalışmalarında olgu her ne kadar “şer'î takdir” tabiriyle ortak şekilde ifade edilmiş de olsa, araştırmacılar aslında takdir kelimesinin farklı sözlük anlamlarını dikkate almışlar ve takdire farklı açılardan yaklaşmışlardır. Bunun sonucunda olguya yönelik birbirlerinden farklı algılar taşıdıkları görülür. Örneğin Devserî, takdiri “mevcuda ilişkin konum (المنزلة) belirleme” olarak ele almakta; Yusuf Şehî, onu “manevi bir vasi” olarak görmektedir.

Gerek eski gerek yakın dönemde, takdirî duruma ilişkin tanımlarda iki tutum sergilendiği görülür. Bunların ilki, mukaddir/müctehid odaklı olup hükmü tanıma dâhil eden yaklaşım; diğeri ise, tanımda hükmün müteallakını/mahallini ön planda tutan yaklaşımdır. Tanımlarda kullanılan indirmek/indirgemek (تنزِيل), vermek (اعطاء), yapmak/kılmak (جعل) lafızlarının ardında aslında bu yaklaşımların etkisi vardır. Hanefî ekolüne ait kaynaklardaki taramalarda, özellikle de *Bedâi'* tetkikleri sonucunda tarafımızda oluşan güçlü kanaat, takdirî durumun ikinci yaklaşıma göre tanımlanması yönündedir. Zira mezhebin genel tutumu ağırlıklı olarak bu yöndedir.

5. Hanefîlerde Takdir Kavramının Kullanımı ve Takdir Kaidesi

Hanefî furû-ı fıkıh eserleri kapsamında yaptığımız araştırmalarda, takdir lafzının ihtiva ettiği sözlük anlamlarından birine yönelik kullanıldığını gördük.

16 Karâfi, *ez-Zehîra*, 5:340; Karâfi, *el-Ümniyye*, 55.

17 Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*, 69; Karâfi, *el-Ümniyye*, 58.

18 Karâfi, *ez-Zehîra*, 11:184.

19 İsam Halef el-Anzî, “Kâidetü't-takdîrati'ş-şer'iyye,” *Mecelletü'ş-şerîa ve'd-dirâsâtü'l-islâmîyye (Kuveyt Üniversitesi)* 21, sy. 67 (2006): 337-416.

20 Hâtim b. Muhammed Bûseme, *Kâidetü't-takdîrati'ş-şer'iyye* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016).

21 Duman, “Serahsî'nin el-Mebsût Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdirî Hüküm Olgusu,” 25.

“Şer’î takdir (التقدير الشرعي)” ifadesi ise, genel olarak ölçü, şer’î ölçü,²² illet kastyyla şer’î ölçü,²³ süre,²⁴ miktar, şer’î miktar²⁵ anlamlarında kullanılır.

Araştırmalarımızda “şer’î takdirler (التقديرات الشرعية، التقادير الشرعية)” şeklinde tabirin çoğul kullanımına ve “şer’î takdir kaidesi/kaideleri” ifadesine rastlamadık.

Bununla birlikte *Bedâi’u’s-sanâi*’de kullanılan bazı fiil, tabir ve kalıp ifadeler yoluyla takdirî durum uygulamalarının izi sürülebilir. Olgunun metne yansıdığı bu ifadeleri genel olarak aşağıdaki şıklarda toplayabiliriz.

a) “جعل” yapmak, kılmak; “صار” olmak, meydana gelmek, dönüşmek fiilleri ve bu fiilerden türetilen kelimeler benzetme edatı “كاف” ile kullanıldığında, genelde bir takdirî durum uygulamasına rastlanır.

... جعلناه كأن... ، جعل كأن... ، صار كأن...

b) “نزل” ve “قام” fiilleri ile bu iki fiilden türetilen kelimeler, takdirî durum uygulamalarında sıklıkla kullanılır. Ağırlıklı olarak bu fiiller “konumuna indirgenmek/منزلة” ve “yerini almak/مقامه” ifade kalıbıyla kullanılır.

“Yerini almak” anlamında, “يسد مسده... ، ينوب منابه... ، يجري مجرى...” kalıpları da kullanılmaktadır.

c) “تقديرًا” takdiran, “حكما” hükmen, “معنى” manen kelimeleri sıfat veya hal ögesi olarak kullanıldığında, sıklıkla bir takdirî durum uygulamasına rastlanır.

d) “بدل عن... ، خلف عن... ، كأنه هو... ، كأنه...” ifadelerinin geçtiği yerlerde bir takdirî durum söz konusu olabilir.²⁶

Hanefî mezhebine ait özellikle klasik dönem furû-ı fıkıh eserleri tetkik edildiğinde bir takdir anlayışı ve bu anlayışın pratiğe yansıdığı uygulamalar

22 Fahreddîn ez-Zeylaî, *Tebyînu’l-hakâik* (Kahire: Matbaatü’l-Kübra’l-Emîriyye, 1313) 1:293; Molla Hüsrev, *Dürrü’l-hükkâm şerhu Gurari’l-ahkâm* (Dâru İhyâi’l-Kütübî’l-Arabiyye, t.y.), 2:107.

23 Ebû’l-Hüseyn el-Kudûrî, *et-Tecrid*, thk. Muhammed Ahmed Sirâc-Ali Cum’a Muhammed (Kahire: Dâru’s-Selâm, 1427/2006), 5:2287.

24 Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru’l-Marife, 1414/1993), 3:147-148.

25 Burhâneddîn Merginânî, *el-Hidâye* (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986), 1:110; Bedreddîn el-Aynî, *el-Binâye şerhu’l-Hidâye* (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420/2000), 3:426; Şeyh Zâde, *Mecmeu’l-enhur* (İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, 1319), 1:176; Abdülganî el-Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi’l-Kitâb*, nşr. Abdürrezzak el-Mehdî (Beyrut: Dâru’l-Kitabi’l-Arabî, 1417/1996), 1:147.

26 Örnekler için bkz. Alâaddîn Ebû Bekir b. Mesud Kâsânî, *Bedâi’u’s-sanâi’ fi tertîbi’ş-şerâi’*, thk. Ali Muhammed Muavvaz-Adil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), 1:103, 108, 143, 280, 315; 2:281, 474, 632; 3:68; 4:439; 5:138; 7:489; 8:112, 407; 10:131, 205.

rahatlıkla görülür. Bunun en somut örneklerini, yukarıda belirtilen ifade kalıplarına ilave olarak, çeşitli terim, tabir ve kaidede/prensipde de görmek mümkündür.

İmam Muhammed'e ait (ö. 189/805) *el-Asl'*ın pek çok yerinde "...بمنزلة" kalıp ifadesiyle kişi, nesne, iş, işlem veya olay, mevcut madum ikilemi bağlamında değerlendirilerek bunları konumlandırmaya yönelik takdirler yapılır. Ayrıca bu ifadenin kullanıldığı bazı yerlerde farklı mevcutların aynı hüküm kapsamında olduğunu gösteren, mevcutların durumlarına yönelik takdirler de söz konusudur.

Örneğin, sâhibi özür, müstehâza kimse konumundadır.²⁷ Buna göre müstehâzaya yönelik hükümler onun için de geçerli olur. Bu kapsamda açık yarası bulunan bir kimse, bu yaradan kan, iltihap vs. akıntısı olsa da, aynı vakit içinde abdestli olarak değerlendirilir. Dolayısıyla mevcut akıntı yok konumunda takdir edilir.

Namazda kahkaha ile gülmek, hades konumundadır.²⁸ Kahkaha, namaza aykırı bir fiil olduğundan namazı bozar. Ancak nass uyarınca namazda kahkahanın abdesti bozması, bu fiilin hades konumunda takdir edilerek bir mevcudun bir başka mevcut konumunda takdiri ile izah edilmektedir.

Çölde yolculuk yapan bir kimsenin yanında abdest alacak kadar suyu bulursa, ancak bu suyu abdest için kullandığında tekrar su temin edemeyeceği için susuz kalma korkusu/endişesi söz konusu olursa, bu kimse abdest almaz teyemmüm eder.²⁹ Anlatılan risk durumunda, mevcut olan su (nesne) madum olarak takdir edilmektedir.

Gözleri görmeyen bir kimsenin eliyle dokunup kontrol ederek yaptığı alım, görerek yapılan alım işlemi konumunda takdir edilmiştir. Bu bağlamda aldığı malda bir ayıp yoksa âmâ kimyese muhayyerlik hakkı tanınmamıştır.³⁰ Bu alım işleminde el ile kontrol etmenin ilgili nesneyi görme olarak değerlendirilmesi, bir mevcudun bir başka mevcut konumunda takdir edilmesidir. Ancak bakış açısına göre madum olan bir şeyin mevcut olarak takdiri olarak da değerlendirilebilir.

Şemsüleimme Serahsî'nin (ö. 483/1090) *el-Mebsût'*u takdirî durum uygulamalarıyla doludur. Soner Duman'ın konuyla ilgili makalesinde *el-Mebsût'*ta yer alan örnekler tahlil edilmektedir. Takdirî durumu, Alâaddîn Kâsânî (ö. 587/1191) ve çağdaşı Burhâneddîn Merginânî (ö. 593/1197) de yoğun olarak kullanılır.

27 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbn hazm, 1433/2012), 1:51.

28 Şeybânî, *el-Asl*, 1:107.

29 Şeybânî, *el-Asl*, 1:91.

30 Şeybânî, *el-Asl*, 2:475.

Örneğin, hadd cezalarının tatbiki esnasında tanıkların, şahitliği eda ehliyetine sahip olması şartı bulunur. Şayet bu ehliyet, tanıkların hepsinden veya bir kısmından irtidat, fısk, körlük, dilsizlik, delilik ve iftira haddi gibi bir gerekçeye dayalı olarak geçersiz olursa, aleyhine şahitlikte bulunulan kimseye hadd uygulanmaz. Haddin tatbiki esnasında şahitliğe engel teşkil eden sayılan sebepler, yargılama anında engel teşkil eden sebepler konumunda takdir edilir.³¹ Bu örnekte sonra olan, önce konumunda takdir edilmektedir.

Kesimi yapılmak istenen büyük baş bir hayvan, kontrolden çıkıp insanlara saldırdığında yaralanarak öldürülebilir. Bu şekilde öldürülen hayvanın etinin tüketilmesi caizdir. Zira söz konusu yaralama fiili, boğazlama; büyük baş hayvan ise av hayvanı konumundadır. Avlanmak için kullanılan mızrak, ok vb. araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilen yaralamalar, kesme konumunda takdir edilir.³² Benzer şekilde, av yapması için eğitilen kimi hayvanların yaralama, boğma gibi fiilleri ile ölen av hayvanların tüketilmesi de caizdir. Zira av için eğitilen hayvanın boğma ya da yaralaması, kesme konumundadır.³³

Bedâi' u's-sanâi' de takdir kaidesi iki yerde zikredilir. *İcâre* kitabında "İhtiyaç ve zaruret gerçekleştiğinde gerçekten madum olan bir şey takdiran mevcut kılınabilir."³⁴ ifadesiyle yer alan kaide, *icâre* akdinin mantiki gerekçesi bağlamında Şâfiî'ye atfen zikredilir. Kaidenin "Gerçekten madum olan bir şeyin takdîran mevcut kılınması ancak bir delil ile caizdir."³⁵ şeklinde ifade edildiği *rehin* kitabındaki bağlamda ise Hanefîlere atfen zikredilir.

Mezkûr takdir kuralı, İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258), İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262) ve Karâfî (ö. 684/1285) tarafından takdir ya da şer'î takdir ismi kullanılarak ister kaide ister olgunun tanımı olarak nitelensin, bu âlimlerden daha önce Kâsânî (ö. 587/1191) tarafından *Bedâi' u's-sanâi'* de zikredilmiştir. Ayrıca takdîrî durum, çeşitli uygulama neveleriyle bu eserde etkin olarak kullanılır. Öte yandan *Bedâi'* muhtevası ve sistematik yapısıyla mezhep içi ve mezhepler arası mukayeseli fıkıh eserleri arasında büyük bir önemi haizdir. Konumun özelinde sahip olduğu bu özellikler dolayısıyla Hanefî fıkıh ekolünde Kâsânî'nin yaklaşımını önceledik ve araştırmamızı *Bedâi'* odaklı yapmayı tercih ettik.

31 Kâsânî, *Bedâi'*, 9:253.

32 Kâsânî, *Bedâi'*, 6:218.

33 Kâsânî, *Bedâi'*, 6:221.

34 "وقد يجعل المعدوم حقيقة موجودا تقديرا عند تحقق الحاجة والضرورة" Kâsânî, *Bedâi'*, 6:37.

35 "وجعل المعدوم حقيقة موجودا تقديرا لا يجوز إلا بدليل" Kâsânî, *Bedâi'*, 8:198.

İbn Nüceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir*'inde takdirî durum, onu gerekli kılan sebepler bağlamında ele alınır. Müellif, "Meşakkat teysîri celbeder."³⁶ ve "Zarar izâle olunur."³⁷ kaidelerini, temel küllî kaide olarak nitelediği altı kaide arasında sayar. Bu iki kaide ve bunlar altında tasnif edilen tâlî kaideler ve serdedilen örnekler,³⁸ Hanefî fıkıh ekolü anlayışında konumlandırılmaya ilişkin takdirlerin bir bütün halinde zikredildiği önemli kayıtlardır. Ancak bu kayıtlarda takdirî durum, takdir kaidesi ismiyle müstakil bir kaide olarak değil, çeşitli kaideler bağlamında söz konusudur. Benzer durum Kerhî'nin (ö. 340/952) *el-Usûl*'ü³⁹ ve Debûsî'nin (ö. 430/1039) *Te'sîsü'n-nazar*'ı⁴⁰ için de söylenebilir.

Örneğin *Te'sîsü'n-nazar*'da zikredilen "Bir şeyin varlığı baskın/gâlip olduğunda, bulunmadığında bile hakîkten mevcut gibi kılınır."⁴¹ prensibi, bir takdirî durum mantığı ihtiva eder. Bu prensip/asıl uyarınca, bir yere yaslanarak uyuyan kimsenin abdestinin bozulduğuna hüküm verilir. Zira baskın olan uyku halinde kişinin beden kontrolünü kaybederek gaz kaçırmanın gerçekleşmesidir. Bu durumda uyuyan bir kişide gerçekten hades gerçekleşmesi de, madum mevcut konumunda takdir edilerek abdestin bozulduğu hükmü verilir.

Gemide namaz kılan kişinin, namaz rükûnları arasında yer alan kıyam halinde başının dönmesi baskın olan bir durumdur. Bu sebeple Ebû Hanîfe'ye göre kişinin namazını iftitah tekbirinden itibaren oturarak kılması caizdir. Bu kişi namaza ayakta başlayıp devam ettiğinde başının dönmesi, dengesini kaybedip düşmesi ve bundan zarar görmesi muhtemeldir. Bununla birlikte namaza başlamadan önce bu hal mevcut değildir. Ancak baskın durum itibara alınarak bu kimsenin oturarak namaz kılması caiz görülmüştür.⁴²

Mecelle'nin ilk yüz maddesi arasında yer alan meşakkat, zaruret, özür, zarar, ihtiyaç konularına ilişkin kaideler;⁴³ takdir kaidesinde hâkim olan mantığı

36 "المشقة تجلب التيسير" *Mecelle*, Madde 17. Bkz. Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul, 1330), 70.

37 "الضرر يزال" *Mecelle*, Madde 20. Bkz. Ali Haydar Efendi, *Düreru'l-hukkâm*, 75.

38 Zeynüddîn b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Abdülkerim el-Fudaylî (Beyrut: Mektebetü'l-asriyye, 1424/2003), 97-115.

39 Zikredilen prensip ve örnekler için bkz. Ebû'l-Hasen Kerhî, *el-Usûl* (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar*'ı ile birlikte), (İstanbul: Eda Neşriyat, 1990), 166, 167.

40 Zikredilen prensipler ve çeşitli örnekler için bkz. Ebû Zeyd Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, nşr. Mustafa Muhammed el-Kabbânî (İstanbul: Eda Neşriyat, 1990), 15-17, 28, 29, 48, 67,68, 74, 79-82, 93, 146.

41 "أن الشيء إذا غلب عليه وجوده يجعل كالموجود حقيقة وإن لم يوجد" Bkz. Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 15.

42 Debûsî, *Te'sîsü'n-nazar*, 15-17.

43 Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle* (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982), 20-21. Madde: 17, 18, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 32.

ihtiva eden kaideler⁴⁴ ve yine olgunun mantığını bütün/asıl-fer', asıl-bedel, sebep-sonuç gibi bağıntılarla barındıran kurallar⁴⁵ bir bütün halinde düşünüldüğünde, takdirî durumun Hanefî anlayışının etkin olduğu kanunlaştırma faaliyetlerine de yansıdığı görülür.

İmam Muhammed'in *el-Asl'*ından *Mecelle'*ye uzanan tarihsel süreçte Hanefî fıkıh müdevvenatında takdirî duruma ilişkin pek çok kural zikredilmiş olmasına rağmen, ne takdir kaidesine ilişkin bir isim ne de takdirî duruma dair bir tanıma rastlanır. Bu durumun en önemli nedeni, kanaatimizce takdirî durumun istihsan yöntemi altında adeta eriyerek bu usul kavramına karışmış olmasıdır.

6. Olgunun “Takdirî Durum” Tabiriyle İfade Edilmesi

Olgunun “şer’î takdir” tabiri yerine “takdirî durum” olarak ifade edilmesi kanaatimizce daha doğru bir tesmiye olacaktır. Zira “şer’î takdir”; lafzî takdirleri, takdirî durumu ve mukadderatı kapsamına alacak ölçüde geniş bir çerçeveyi kuşatır. Diğer bir deyişle “şer’î takdir” kullanımında lafzî/lügavî takdirler ve özellikle de mukadderat kapsamından ayrılmamaktadır. Ayrıca *Bedâi'*de şer’î takdir ifadesiyle mukadderat konularından bahsedilir.⁴⁶ Genel anlamda bu durum, diğer Hanefî fıkıh eserlerinde de görülür.⁴⁷ Dolayısıyla olgunun “şer’î takdir” tabiriyle ifade edilmesi vakıâya, mâsadaka mutabık değildir.

Fıkıh literatüründe kullanılan “şer’î” kelimesi, genel olarak günümüzde kanûnî, hukûkî, meşru, yasal, legal anlamlarına tekabül eder.⁴⁸ Bu bağlamda “şer’î takdir” kullanımı doğru gözükse de takdirî durumu ifade için yeterli ve diğer takdir türlerinden ayırt edici değildir. *Bedâi'*de “şer’î” lafzının kullanıldığı yerlere bakıldığında genelde Kitap, sünnet, sahabe kavli gibi sem’î bir kaynağa irca anlamı dikkat çeker.⁴⁹ Bu yönüyle de “şer’î takdir” kullanımı uygun gözükmemektedir.

44 Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 22-28. Madde: 43, 44, 45, 47, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 98.

45 Berki, *Açıklamalı Mecelle*, s. 23-28. Madde: 48, 49, 50, 52, 53, 63, 89, 90.

46 “Şer’î takdir (التقدير الشرعي)” ifadesi *Bedâi'*de iki yerde geçer ve mukadderata ilişkin kullanılır. Bkz. Kâsânî, *Bedâi'*, 1:289; 7:259.

47 Serahsî, *el-Mebsût*, 3:147-148; 13:41; Merginânî, *el-Hidâye*, 1:110; Burhâneddin el-Buhârî, *el-Muhîtu'l-Burhânî*, thk. Abdülkerim Sami el-Cünci (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2004), 1:209, 211; 2:344; Fahreddin ez-Zeylaî, *Tebyînu'l-hakâik*, 5:36; Bedreddin el-Aynî, *el-Binâye*, 3:426; 7:349; 10:13; 13:198; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 2:107; Şeyh Zâde, *Mecmeu'l-enhur*, 1:176; Abdülganî el-Meydânî, *el-Lübâb*, 1:147.

48 Komisyon, *el-Müncid fi'l-lügati'l-arabiyyeti'l-muâsıra* (Beyrut: Dâru'l-maşrik, 2008), 762.

49 Örnekler için bkz. Kâsânî, *Bedâi'*, 1:156, 474, 475, 483; 2:532, 540; 4:427, 446.

Tabirde “durum” kelimesinin tercih edilmesi ise *Zâhiru'r-rivâye*'den itibaren pek çok furû-ı fıkıh eserinde dikkat çekici şekilde kullanılan “المنزلة/ konum” lafzıyla ilişkilidir. Takdirî durum olgusundaki durum ve konumu, *Bedâi'*de ve *el-Asl'*dan itibaren mufassal Hanefî fıkıh metinlerinde en iyi yansıtan lafzın “menzile (منزلة)”⁵⁰ olduğunu söyleyebiliriz. Yukarıdaki örneklerde de görüldüğü üzere takdirî durumun söz konusu olduğu yerlerde bu lafız yaygın olarak kullanılır. Bu tespit ve değerlendirmeler kapsamında olgunun “takdirî durum” tabiriyle ifade edilmesinin yerinde olacağını düşünmekteyiz. Bu Türkçe tabir, olguya yönelik olarak bazı Arap araştırmacılar tarafından zikredilen “الأمر التقديرى” tabirine⁵¹ yakındır.

7. Takdirî Durumun Mahiyeti

Fıkıhın konusuna dâhil olan takdirler; lafzî takdirler, mukadderat ve takdirî durum olarak tasnif edilebilir. Nassın ihtiva ettiği anlamı belirli/belirgin kılmak için lafzî takdirlere başvurulur. Nassın/sözün doğru anlaşılması için dil ve mantığın gerekli kıldığı bu takdirlerin konusunu nassın/hitabın anlaşılması oluşturur. Takdirî durum ise nassın kendisi ile değil, onun uygulamaya dönük yüzüyle ilgilidir.

Mukadderat, içeriği belirli miktarlara yönelik olarak kullanılan yerleşik bir terimdir. Hacim ve uzunluk birimleriyle ölçülen, tartılan, sayılan⁵² nicelik miktarları ve zamansal süreleri ifade eder.

Borç ve alacakların tevsik edilmesi hususunda iki erkeğin, bu mümkün olmazsa bir erkek ve iki kadının tanık tutulması;⁵³ zina suçunun sübûtu için dört şahidin şart koşulması;⁵⁴ boşanan kadınların tam üç âdet dönemi geçirmeleri;⁵⁵ iffetli kadınlara iftiranın seksen celde⁵⁶ olarak belirlenmesi; miras huku-kunda belirlenen oranlar⁵⁷ Kitap ile sabit mukadderatın tipik örnekleridir.

50 Menzile; mertebe, rütbe, derece, makam; mevki, statü, konum anlamlarına gelmektedir. Bkz. *el-Müncid*, s. 1399; Arap Dili Akademisi, *el-Mu'temu'l-vasîl*, nşr. İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Zeyyât-Hâmid Abdülkadir-Muhammed Ali en-Neccâr (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990), 2:915.

51 İsam Halef Anzî, “Kâidetü't-takdirî't-ş-şer'iyye,” 343.

52 Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 395. *Mecelle*'nin 132. maddesinde yer alan tanım şöyledir: “Mukadderat, keyl ya vezin ya sayı ya zira' ile miktarı tayin olunan şeyler olup mekîlât ve mevzûnât ve adediyyât ve mezzûâta şâmil olur.” Bkz. Berki, *Açıklamalı Mecelle*, 32.

53 Bakara, 2/282.

54 Nisâ, 4/15.

55 Bakara, 2/228.

56 Nur, 24/4.

57 Nisâ, 4/11-12.

Fıkhî takdirler kapsamında mukadderat olarak ifade edilen “değer takdini konu alan icthadlar”⁵⁸ için son yıllarda ülkemizde yapılan bazı çalışmalarda “takdirî icthad ve takdirî hüküm istihsanı” tabirleri kullanılmıştır.⁵⁹ Bu tabirler Cessâs ve Serahsî'nin istihsan deliline/yöntemine yönelik tasniflerinin birinci kısmını teşkil eden, icthad ve gâlib-i re'y ile tespit edilen miktarlara (mukadderat) ilişkin kısma⁶⁰ yönelik kullanılır. Dolayısıyla takdirî durum ile karıştırılmamalıdır.

Ayrıca takdirî durum, “hukuka uygun bir işlemi vasıta kılarak yasaklanmış bir sonucu elde etmek amacıyla yapılan muamele olan hile”⁶¹ ile ve içeriği varsayıma dayanan, (hipotetik) farazî⁶² fıkıh ile de karıştırılmamalıdır.

Lafzî takdir ve mukadderattan, hile ve farazî fıkihtan farklı bir olgu olan takdirî durum, yalnızca takdir kaidesine de hasredilemez. Örneğin “Çoğunluğa bütünü hükümü verilir.”⁶³ “Bölünemeyen bir şeyin bir kısmını zikretmek, tamamını zikirdir.”⁶⁴ “Bir şeyin bedeli, sanki o gibi onun yerine kaimdir.”⁶⁵ “Halef, aslın yerine kaimdir.”⁶⁶ “Şer'î esaslarda bir şeye yol açan sebep, o şeyin yerine ikame edilir.”⁶⁷ “Sonradan verilen icazet, önceden verilen vekâlet gibidir.”⁶⁸ Bu kaidelerde ve bunlar dışında daha pek çok kaidede bir takdirî durum mantığı hâkimdir.

58 Bu tanımlama için bkz. Ali Bardakoğlu, “İstihsan,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 341.

59 İbrahim Kâfi Dönmez, *Fıkıh Usulü İncelemeleri* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2014), 140; Muharrem Önder, “Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması” (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000), 77, 151; Abdürrahim Kozal, “(Kıyas) İstihsan ve Doğal Hukuk İlişkisi” (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2004), 137, 138, 141.

60 Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl*, thk. M. Muhammed Tâmir (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 2:343; Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, thk. Ebû'l-Vefâ el-Afgânî (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1426/2005), 436.

61 Saffet Köse, “Hiyel,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 18 (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 170. Hile: Amel ve tasarrufları şeklen ve zahiren fıkhı uygun düşürmek, yasak olan şeyleri görünüşte meşru olarak yapabilmek için bulunan yollar, çareler, çıkış yollarıdır. Bkz. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 200.

62 Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 135.

63 “لأكثر حكم الكل” Kâsânî, *Bedâi'*, 1:103, 503, 517; 2:436; 3:85; 4:83; 9:33, 441; Merginânî, *Hidâye*, 1:71, 158, 178; 4:73, 219, 266.

64 “ذكر البعض فيما لا يتبع ذكر الكل” Kâsânî, *Bedâi'*, 4:341; 10:288.

65 “أن بدل الشيء قائم مقامه كأنه هو” Kâsânî, *Bedâi'*, 2:391, 399; 8:169, 220; 10:217.

66 “الخلف يقوم مقام الأصل” Kâsânî, *Bedâi'*, 6:353.

67 “والسبب المفضي إلى الشيء يقيم مقام ذلك الشيء في أصول الشرع” Kâsânî, *Bedâi'*, 10:291.

68 “الإجازة اللاحقة بمنزلة الوكالة السابقة” Kâsânî, *Bedâi'*, 3:322; 5:533; 6:586; 7:106, 172, 188; Merginânî, *Hidâye*, 3:69.

8. Takdirî Durumun Tanımı

Bir olgunun/kavramın tanımında, gerekli tüm şartları ihtiva eden, itiraz ve tartışmalardan uzak bir tanıma ulaşmak gayet nadirdir. İstihsanın tanımı ve fıkıh ekolleri arasında bu yönetime ilişkin tartışmalar bunun açık bir kanıtıdır. Bununla birlikte olguya yönelik şöyle bir tanım yapılabileceğini düşünmekteyiz.

Takdirî durum; şer'î bir hükmün müteallakı olan mevcutlara dair belirsizliklerin giderilmesi ve hükme konu olan şeye ilişkin gerçekteki durumun meşru gerekçeler uyarınca bulunduğundan farklı bir konumda değerlendirilmesidir.

Tanımda yer alan ifadelerde kastedilen hususları kısaca açıklayalım.

“Şer'î bir hükmün müteallakı olan mevcutlar,” şer'î hükmün ilgili olduğu kişi, nesne, iş, işlem ve olaylar olabileceği gibi hüküm kapsamında yer alan herhangi bir şey de olabilir. Müteallak yerine hükmün mahalli de kullanılabilir. Ayrıca mezkur ifade ile, takdirî durumun esas konusunun hükmü belirlemek olmadığı, zira şer'î hükmün zaten belirli olduğu ifade edilmektedir.

“Belirsizliklerin giderilmesi” ifadesiyle, hükmün uygulama kapsamına giren hususlardaki belirsizliğin giderilmesi anlatılır. Hakkında şer'î hüküm belirli olan bir hususun uygulanması sürecinde yer alan kişi, nesne, olay gibi hükmün müteallakı olan şeylerde bazı belirsizlikler bulunabilir. Bu belirsizlik, hükmün doğru şekilde icrasına manidir. Tayin ve tahdid yoluyla gerçekleştirilen takdirlerle bu belirsizlik giderilir. Tanımda buraya kadar olan bölüm takdirî durumun birinci kısmıdır ve mevcudun durumuna yönelik takdirleri konu edinir.

“Hükme konu olan şeye ilişkin gerçekteki durum” ifadesiyle, hükmün müteallakı olan şeyin hüküm karşısındaki gerçek durumu anlatılmaktadır.

“Meşru gerekçeler uyarınca” ifadesi, takdirî durum uygulamalarının bir sebebe bağlı olarak gerçekleştiğini ifade eder. Kâsânî, bu gerekçeleri zarûret ve ihtiyaç olarak iki ana maddede toplamıştır.

“Bulduğundan farklı bir konumda değerlendirilmesidir.” Konum, hükmün müteallaklarının gerçek durumlarından başka bir durumda değerlendirildiği durumları ifade eder. Bunlar: Bir mevcudun başka bir mevcut ya da mevcudun madum olarak takdiri; madum olan bir şeyin mevcut olarak takdiri; önce olanın sonra ve sonra olanın önce konumunda takdirî bölümlerinden oluşur. Takdirî durumun ikinci kısmını teşkil eden sayılan uygulamalar, konumlandırma yoluyla yapılan takdirlerdir. Cümlenin sonunda gelen “değerlendirilme” ifadesi, takdir işlemi yapan bir mukaddirin bulunduğunu gösterir. Zira ilgili takdirî durum uygulaması mukaddirin itibarı uya-

rınca gerçekleşir. Bu faaliyet esnasında mukaddir nass, zaruret, zorluk, ihtiyat, ihtiyaç gibi sebeplere itibar eder. Gerektiğinde asıl-bedel, asıl-halef, sebep-sonuç gibi bağıntılar kullanır.

9. Takdirî Durumla Amel Etmeyi Meşru Kılan Sebepler

Nasslarda belirtildiği üzere Şâri` Teâlâ, insanlar için zorluğu değil kolaylığı dilemiş; yükümlülüğü, onu yapabilme güç ve imkânına bağlı kılmıştır.⁶⁹ Bu doğrultuda takdirî duruma başvurmayı meşru kılan sebepler genel olarak: nass; acziyet, zorluk, meşakkat, korku, ikrah gibi özür ve zaruret halleri; ihtiyat ve ihtiyaçtır. Takdirî duruma ilişkin sebepler/gerekçeler, maksada matuf olarak; hükmün mahalline ilişkin belirsizliğin giderilmesi, uygulamada kolaylık sağlanması, uygulama birliği, hukûkî sistem bütünlüğü ve kamu düzeninin tesisi olarak da ifade edilebilir. Tüm bu gerekçeler kaynağı itibarıyla nass, örf ve akla/re'ye dayanır.

Kâsânî, takdir kaidelerini zikrettiği bir yerde zaruret ve ihtiyacı temel gerekçeler olarak zikreder.⁷⁰ Genel anlamda diğer sebepleri de bünyesinde toplayan bu iki unsurun, takdirî durum uygulamalarını meşru kılan kök nedenler olduğu söylenebilir. Ancak tüm bu sebeplerin müessir olması için, bir diğer ifadeyle zaruret, ihtiyaç, özür, acziyet, zorluk vs. unsurlarının takdirî durum uygulamalarına başvurma gerekçesi oluşturması için belirli bir seviyeye ulaşmış olması gerekir. Sayılan sebepler; zannî, vehmî, zayıf ihtimal değil, gerçek/hakîkî olmalıdır. Ayrıca bunlar nadiren değil çokça tekerrür etmeli, baskın bir hal almalıdır. Dolayısıyla sayılan takdirî durum sebepleri, “kaçınılmaz ve/veya katlanılmaz bir durum” oluşturacak dereceye ulaşmış olmalıdır.

Genel olarak ifade ettiğimiz bu gerekçeler yer ve zamana, ilgili konuya göre farklılık arz edebilir. Ancak gerçek/hakîkî durumu ifâ imkânının ortadan kalktığı özür, acziyet, zaruret hali ve şiddetli ihtiyaç gibi bir gerekçe olmadan takdirî durum ile amel edilemez.

10. Takdirî Durumun Kısımları

Takdirî durum, tayin ve tahdid yoluyla mevcudun durumuna yönelik takdirler ve mevcudu konumlandırma yoluyla yapılan takdirler olmak üzere iki kısma ayrılır. Aşağıda genel hatları ile bu kısımlara ilişkin örneklere yer verilmektedir.

69 Bakara, 2/185, 286; Nisâ, 4/28; Mâide, 5/6; Hac, 22/78; Nur, 24/61; Fetih, 48/17; Buhârî, “İman,” 28; Müslim, “Cihad ve Siyer,” 3.

70 Kâsânî, *Bedâi'*, 6:37.

10.1. Tayin ve Tahdid Yoluyla Yapılan Takdirler

Şer'î hükmün tayin edilmesine yönelik icthad faaliyeti ve bu aşamada ilgili nassın anlaşılmasına yönelik takdirler takdirî durum kapsamında değildir. İcthad faaliyetini bir süreç olarak ele aldığımızda, takdirî durumun bu süreç içindeki yeri, nassın anlaşılması ve hükmün belirlenmesinden sonra gelen hükmün uygulanması merhalesidir. Bu aşamada hükmün müteallakı olan kişi, nesne, iş, işlem, olay ya da bir başka şeyde, hükmün doğru şekilde icrasına mani bir belirsizlikle karşılaşılabilir. Bu durumda şer'î hükmün icrasına imkân tanıyacak ölçüde ilgili şeyden belirsizliğin giderilmesi, takdirî durumun birinci kısmı olan tayin ve tahdid yoluyla yapılan takdirlerle gerçekleştirilir. Genel olarak bu takdirlerin; tanımlama, tertip oluşturma, taksim etme, asgarî miktarı belirleme, zamansal ve mekânsal açıdan sınırlama olduğunu söyleyebiliriz. Bunları, somut örnekler üzerinde kısaca açıklamaya çalışalım.

Şahidin taşınması gereken şartlardan biri olan "adalet vasfı" örneği özeinde tanımlama yoluyla belirsizliğin giderilmesi söz konusudur. İlgili ayet⁷¹ uyarınca şahit, âdil olmalıdır. Bu sebeple "âdil olmak", şahitliğin eda şartlarından biri olarak sayılır. Literatürde âdil olmanın mahiyetine ilişkin çeşitli tanımlar bulunur. Kimi âlimler, midesi ve namusu konusunda yanlış yapmayan kimsenin âdil olduğunu, zira kötülük, bozgunculuk ve yolsuzluğun büyük ölçüde bu uzuvlara bağlı olduğunu söyler. Bazı âlimler, dînî konularda suç işlediği bilinmeyen kimselerin; bazıları ise iyilikleri kötülüklerinden fazla olanın âdil olduğunu söyler. Dolayısıyla âdil olma konusunda hukûkî, dînî ve ahlâkî gerekçelerin öne çıktığı farklı tanımlar yapılır. Kâsânî'nin benimseydiği tanım ise "büyük günahlardan kaçınan, farzları yerine getiren ve iyilikleri kötülüklerine baskın olan kimsenin âdil olduğudur." Bu tanımda yer alan büyük ve küçük günah kavramları da tanımlama yapmayı gerektirir. Bu kapsamda nasslarda hakkında tehdit bulunan fiiller ve hadd gerektiren suçlar büyük günah olarak nitelenmiş; bölgesel ve dönemsel anlayışa, ahlakî yapıya bağlı olarak çeşitli davranışlar büyük ve küçük günah kapsamına dâhil edilmiştir.⁷²

Sonuç olarak bu tanımlar, nassta yer alan hükmün uygulanması için "âdil tanık" hakkındaki belirsiz durumu ortadan kaldırma maksadına matuftur. Ayrıca şu hususa dikkat çekmek isteriz. Genel anlamda bir olguya veya kavrama yönelik tanımlamaların, tayin yoluyla takdir olduğunu söylemiyoruz. Burada söz konusu olan tanımlama, genelde tikel hususlara yönelik olup hükmün doğru şekilde icrasına imkân sağlayacak ölçüde hükmün müteallakının belirgin kılınmasıdır. Zira tanımlama yoluyla tayinden maksat, teknik anlamda efradını cami agharını mani bir tanıma ulaşmak değildir.

71 Bakara, 2/282.

72 Kâsânî, *Bedâi'*, 9:11-25.

Terekenin varisler arasındaki dağılımını düzenleyen miras hukuku, varisler arası öncelik sıralamasını ve oranları düzenler. Bu bağlamda ashâbü'l-ferâize ilişkin hiyerarşi, tertip yoluyla gerçekleşen tayinin tipik bir örneğidir. Çocuğun velayetinde tertip ve şuf'a hakkı sahiplerinin tertibi de öncelik sıralaması (tertip) oluşturma ile gerçekleşen, tayin yoluyla takdir örnekleridir.⁷³

Müşterek bir ayn, örneğin bir arazi, karşılıklı rıza veya hâkim kararıyla taksim edilir. Böylece ilgili ayn/arazi üzerinde hak sahiplerinin hisselerine düşen kısım ayrılarak taksim yoluyla bir nesneye ilişkin belirsizlik giderilmiş olur.⁷⁴

Nicelik ölçülerinin söz konusu olduğu uygulamalarda, asgarî miktarların belirlenmesi ile gerçekleşen tayinler de hükmün uygulanmasındaki belirsizliği gidermeye yönelik takdirlerdir. Mehir, nafaka ve müt'a uygulamalarında asgarî miktarların tayini bu kapsamdadır.⁷⁵

Zamansal ve mekânsal tahdid yoluyla belirsizliğin giderilmesi konusunda meclis birliği ve ayrılığı, kişiyi seferî kılan süre ve seferîlik mesafesinin belirlenmesi örnek olarak zikredilebilir. Teyemmüm için sudan uzaklık sınırının belirlenmesine yönelik yapılan takdirler de aynı konu kapsamındadır.⁷⁶

Abdestte yüzün ve kolların yıkanması da tayin ve tahdid yoluyla gerçekleşen bir takdir uygulamasıdır. İlgili ayette⁷⁷ abdest alırken kolların yıkanması emri, "yed" in yıkanmasıyla ilgilidir. "Yed" ise parmak ucundan koltuk altına kadar olan uzvun adıdır. Ayette dirsek zikredilmemiş olsaydı tüm uzvun yıkanması gerekecekti. Ancak "dirsek/المرفق" lafzının zikredilmesiyle yıkama hükmü dirsekten sonrası için düşmektedir. Dolayısıyla nass kaynaklı bu tahdid ile abdestte kolların yıkanması gereken sınır belirlenmiştir. Buna karşın abdestte yıkanması gereken "vech," ayette herhangi bir tahdid kaydı olmaksızın zikredilir. Bu nedenle yüzün sınırları, ictihad kaynaklı tahdidler ile belirlenmiştir.⁷⁸

10.2. Konumlandırma Yoluyla Yapılan Takdirler

10.2.1. Mevcudu Madum Menzilesinde Takdir

İstihâze kanı, sâhibi özrün mübtela olduğu özür, genellikle necaset içeren yollardaki çamurdan sıçrayan parçacıklar (umûm-u belvâ) madum konumunda

73 Kâsânî, *Bedâi'*, 5:205, 214, 215; 6:105.

74 Kâsânî, *Bedâi'*, 9:143.

75 Örnek için bkz. Merginânî, *Hidâye*, 2:204.

76 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:315-318, 474-475, 515, 734; 2:98; 3:325-326; 6:541.

77 Mâide, 5/6.

78 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:93-99; Merginânî, *Hidâye*, 1:12.

takdir edilir Belirtilen sağlık problemleri ve kaçınılmaz durumlarda bir mevcut; özür, acziyet ya da zaruret gerekçesine dayalı olarak, yok konumunda takdir edilmektedir.⁷⁹

Bir kuyunun başında olup suyu çıkarmak için kova, ip gibi gerekli aletler bulunmadığında suyu kullanım acziyeti olduğundan, kuyudaki su madum konumdadır. Bu durumda hüküm de abdestten onun bedeli olan teyemmüme intikal eder. Anlatılan durumla karşılaşan kimse, suyu manen bulamamış konumdadır. Yanında su olup onu abdest için kullandığında susuz kalmaktan korkan kimse için de aynı durum söz konusudur. Bu durumdaki su da yok konumunda takdir edilir.⁸⁰

10.2.2. Madumu Mevcut Menzilesinde Takdir

Takdirî duruma temel gerekçe teşkil eden zaruret ve ihtiyaç unsurlarını, sarğılar üzerine mesh ve istisna' akdi bağlamında biraz daha detaylı ele alalım.

Zaruret Sebebiyle Takdir, Sarğılar Üzerine Mesh

Sağlık problemleri duruma göre bir takdirî durum uygulaması için gerekçe teşkil edebilir. Bir cilt rahatsızlığı bulunan veya bir rahatsızlığı olup su kullandığında artmasından korkan kimse Hanefîlere göre teyemmüm edebilir. Konu, sarğıya alınan bir azanın yıkanması özelinde incelenebilir. Sarğılar üzerine mesh, yıkamanın ilgili azaya veya sağlığa zarar vermesi koşuluna bağlıdır. Ancak azanın yıkanması sağlık açısından bir problem oluşturmayıp sarğının çıkarılması bir başka yönden hastaya zarar verir kaygısı bulunursa yine sarğı üzerine mesh yapılır. Dolayısıyla sağlık kaygısı meşru bir özürdür/mazerettir. Hatta Kâsânî sarğıyı çıkarmadaki zorluğu da gerekçeler arasında sayar. Bu bağlamda sarğılar üzerine mesh fiilinde, nefsin korunması maksadının gözetildiği açıktır. Buna göre bir kimsenin akan bir iltihabı veya yanık, sıyrık, kesik gibi açık bir yarası olup, o mahalli yıkamanın yarayı azdıracağı endişesi hâkim olursa, bu kişi sarğı ya da bandaj üzerine mesh edilebilir. Ezik veya kırık gibi kapalı bir yaranın/hasarın bulunduğu ve yıkamanın zarar vermeyeceği, bununla birlikte ilgili azaya dokunma ya da onu hareket ettirmenin zarar vereceği durumlarda, kapalı yara açık yara konumunda takdir edilir. Dolayısıyla bu tür bir kapalı yarası olan kimse de, imkân ölçüsünde, azayı/mahalli mesh eder.⁸¹

Sarğılar üzerine mesh, ilk bakışta mestler üzerine mesh ile benzer görülebilir. Ancak bunlar uygulanan mesh işi dışında birbirlerinden çok farklıdır. Kâsânî, mest ile sarğı arasındaki üç farka dikkat çeker:

79 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:238-240, 431.

80 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:315-318; Merginânî, *Hidâye*, 1:96.

81 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:151.

a) Sargılar üzerine meshin süresi, mestlerde olduğu gibi mukim için bir gün, yolcu için üç gün olarak tahdit edilmemiştir. Bunun süresi, yaranın iyileşmesine bağlıdır.

b) Sargıların kullanılması öncesinde taharet şartı aranmaz. İlgili aza, abdestsiz olarak sargıya alınıp, sonrasında hasta bu aza üzerine mesh edebilir. Çünkü sargılar üzerine yapılan mesh fiili, altını yıkamak gibidir.⁸² Mestler üzerine mesh ise böyle değildir. Mestler dolayısıyla hadesin ayaklara ulaşmadığı; mestlerin, hadesin ayaklara sirayetini engel olduğu düşünülmektedir.

c) Çıkan, çözülen sargı sebebiyle hüküm bozulmaz. Ancak mestlerden birinin çıkması durumunda hüküm bozulur.⁸³

Zikredilen üç farka şu hususlar da ilave edilebilir. Mestler üzerine mesh, abdestsizlik (hafif hades) hali için geçerlidir. Kâsânî çokça tekerrür eden abdest alma fiilinde mestleri çıkarıp giymenin meşakkat olduğunu, mestler üzerine mesh hükmünde maksadın bu meşakkatin bertaraf edilmesi olduğunu söyler. Cünüplük (ağır hades) durumunda ise abdestte olan tekerrür söz konusu olmadığından boy abdesti için mestleri çıkarmak bir meşakkat değildir.⁸⁴ Sargılara mesh fiilinde ise ister abdest ister gusül için olsun gerekçe aynıdır. Yıkamaya engel teşkil eden sebep, bir sağlık özrüdür.

Mest ayaklara mahsus bir giysidir. Sargı ise belirli bir azaya mahsus değildir. Bedenin tüm azaları için sargı söz konusu olabilir.

Mestlere mesh fiili, meşakkati giderme yanında kuşkusuz bir kolaylık da sağlar. Öte yandan mest giyen kimse, kendini biraz zorladığında yıkama fiilini yapabilir. Sargılar üzere mesh ise mükellefin çoğu zaman yapabildiği yegâne fiildir. Alçıya alınan azalar düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılır. Günümüzde alçıya alma, atel ve bandaj; sargı (cebâir) konumundadır.

Sargılar üzerine mesh, yıkama fiilinin yerini tıpkı aslı gibi alır. Yani üzerine meshedilen sargının, atelin, alçının vs. altındaki aza yıkanmış hükmünü alır. İşte bu, aslında madum olan yıkama fiilini mevcut olarak kabul etmektir. Dolayısıyla mestler üzerine mesh ile sargılar üzerine mesh bu noktada tamamen ayrılır. Mestlere mesh, yıkama fiilinin yerini bazı şartlar ve kısıtlı süreyle alır. Bu yıkama gibi değildir. Mestler, hadesin belirli bir süre ayaklara sirayetini manidir. Sargılara meshetme ise yıkamanın yerini aynı yıkama gibi alır. Sargıya meshedildikten sonra artık o bölge yıkanmış hükmünü aldığından işlemin mesh ile bağlantısı kalmamıştır. Görüldüğü üzere mest ile sargı, sebep ve hükümleri yönünden birbirinden farklıdır.

82 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:140.

83 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:158.

84 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:140.

Günümüzde kaplama ya da dolgu yapılan diş, sargı konumunda değerlendirilebilir. Dolayısıyla dolgu veya kaplama yapılmadan önce abdestli olmak gerekli değildir. Bu işlemler yapıldıktan sonra ağız su ile çalkalandığında dolgunun ya da kaplamanın altı, takdirî durum uyarınca yıkanmış hükmünü alır.

İhtiyaç Sebebiyle Takdir, İstisna' Akdi

İhtiyaç sebebiyle madumu mevcut menzilesinde takdirin tipik örneklerini icâre, selem, istisna', müzâraa', mudârebe, müsâkât gibi akitlerde görmek mümkündür.

Selem, peşin bedelle veresiye mal değişimidir. Esasen bu elinde olmayanı satmaktır. Akit anında mevcut olan bedel karşılığında, mal henüz madumdur. Akit anında mevcut olmayan şeyin satışı batıl olduğu halde burada müslem fih var menzilesinde kabul edilir. Hz. Peygamber elinde olmayan şeyin satımından nehyetmiş⁸⁵ ancak seleme ruhsat tanımıştır.

İstisna' akdi de hali hazırda elde olmayan bir şeyin satımı olduğundan kıyasa göre caiz olmaması gerekirken ihtiyaç gerekçesine dayalı olarak istihsanen caiz görülmüştür.⁸⁶ İstisna' özellikleri belirlenen bir mamülün üretilmesi için yapılan sözleşmedir.⁸⁷ Bu yönden selemden farklıdır. Ancak tıpkı selem gibi istisna'ya da insanların ihtiyacı vardır. Zira her durumda, her zaman, üretilen hazır mallar insanların ihtiyacını karşılayamaz. İhtiyaçlar, sipariş üzere özel üretimi gerekli kılmakta, aksi halde insanlar zorlukla/meşakkatle karşılaşmaktadır. Örneğin, özel bir deri cinsinden, hususi şekil, ölçü, miktar, model vs. üzere bir ayakkabı üretimi için istisna' akdi yapılabilir. Günümüzde emniyet güçlerinin, itfaiye gibi acil müdahale ekiplerinin özel vasıflara haiz kıyafetler kullanması zaruridir. Benzer durum tıp, kimya, enerji vs. gibi sektörlerde çalışanların kıyafetleri yanında bu sektörlerde iş gereği kullanılan araç, gereç, donanım, makine vs. için de söz konusudur. İstisna' akdi yapılırken, tıpkı müslemün fih gibi madum olan makudu aleyh, ihtiyaç gerekçesine dayalı olarak mevcut konumunda takdir edilmekte ve bu akit de selem gibi caiz olmaktadır.⁸⁸

85 Ebû Dâvud, "Büyû'," 68; Tirmizî, "Büyû'," 19; Nesâî, "Büyû'," 60.

86 Kâsânî, *Bedâi'*, 6:85; Merginânî, *Hidâye*, 3:78.

87 Hamza Aktan, "İstisnâ'," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 23 (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 393.

88 Kâsânî, *Bedâi'*, 6:86.

10.2.3. Bir Mevcudu Başka Bir Mevcut Menzilesinde Takdir

Birbirlerinin yerini alan asıl-bedel, asıl-halef, sebep-sonuç gibi bağıntılarda bir mevcudun bir başka mevcudun yerini alması şeklindeki takdirî durum uygulamaları söz konusudur. Bu tür uygulamalardaki temel gerekçe, aslı yapabileme imkânının olmadığı özür/acziyet, zorluk ve zaruret halidir.⁸⁹

Mesela, su bulunmadığı bir durumda, abdest için toprak suyun yerini alır.⁹⁰ Hac yapmaktan aciz olan kimse için vekâleten hac meşru kılınmıştır.⁹¹ Gasp edilen malın geri iadesinde acziyet söz konusu olduğunda, onun halefi olan kaymeti ödenir.⁹² Bu örneklerde asıl-bedel ve asıl-halef ilişkileri yoluyla bir mevcut bir başka mevcut konumunda takdir edilmektedir.

Pek çok hadiste misvak kullanmanın önemi vurgulanır.⁹³ Ancak rivayetlerdeki esas vurgu misvağın kendisine değil, onunla hedeflenen ağız temizliğine yöneliktir. Bu doğrultuda misvak dışında ağız temizliği maksadını gerçekleştiren araçlar, misvağın bedeli olarak onunla aynı konumda takdir edilebilir. Öte yandan bu maksadın, ilgili hadislerin lafızlarıyla sınırlı olarak sadece misvağın kendisiyle sağlanabileceği yorumu, misvağın temini hususunda, günümüzde insanları zor durumda bırakır. Hâlbuki aynı maksat yaygın olarak ve daha kolay şekilde diş fırçası ve diş macunu kullanımıyla sağlanabilmektedir. Bu durumda diş fırçası ve macun, misvağın bedeli konumunda takdir edilebilir. Bunların kullanımı da misvak kullanımı hükmüne tabi olur. Diş fırçası ve macun gibi ağız temizliğini gerçekleştirmek üzere piyasada yer alan ürünlerin misvak yerini alması, asıl-bedel ilişkisinin/bağıntısının söz konusu olduğu takdirî duruma yönelik güncel bir örnektir. Yusuf Kardavî aynı konuyu “değişken vasita sabit hedef” başlığı altında ele alır.⁹⁴

Sebebin sonucun yerini alması, furû-ı fikhın genelinde etkin olan prensiplerden/genel kaidelerden biridir. Tıpkı asıl-bedel, asıl-halef gibi sebep-sonuç ilişkisi de bir mevcudun bir başka mevcut konumunda takdir edilmesidir. Bakış açısına göre sebep-sonuç ilişkisi, madumun mevcut konumunda takdirî olarak da değerlendirilebilir. Örneğin; abdesti bozan bir sıvının bedenden çıkma sebebi olan aşırı yakınlaşma hades sonucu yerini alır. Aynı şekilde yatarak uyuma da hades konumundadır. Zekât konusunda malın hakikaten nâmî olması değil, artıcı niteliğe sahip olması itibara alınır. Yolculuğun meşakkatle, nikâhın cima ile olan alakalarında sebep-sonuç ilişkisi⁹⁵ uyarınca bir mevcut bir başka mevcut konumunda takdir edilir.

89 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:360, 620, 623; 2:184, 628; 6:217, 218, 373; 7:341; 8:424; 10:36.

90 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:345.

91 Kâsânî, *Bedâi'*, 3:272.

92 Kâsânî, *Bedâi'*, 10:68.

93 Buhâri, “Cum'a,” 8; Müslim, “Taharet,” 15.

94 Yusuf Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (Rey Yayıncılık, 1993), 257-258.

95 Kâsânî, *Bedâi'*, 1:243, 244; 2:392.

10.2.4. Önce Olanı Sonra, Sonra Olanı Önce Konumunda Takdir

Kıyas, vasiyetin caiz olmamasını gerektirir. Zira vasiyet, mülkiyetin zâil olduğu duruma izafe edilen bir temlik işlemidir. Bir kimsenin normal hayatında “bu, yarın senin olacak, bunu sana yarın temlik ettim (ملكتك غدا)” ifadesi hukûkî açıdan temlik doğurmazken; temlikin ölümden sonraya izafe edilmesi evleviyetle caiz olmaz. Ancak insanların buna duyduğu ihtiyaç nedeniyle istihsanen caiz kılınmıştır.⁹⁶

Vacip olan kurban konusunda büyük baş hayvanın önce satın alınıp hisse sahiplerinin sonradan belirlenerek bu kurbanlık hayvana ortak olmaları, oruca niyetin vakti ve fuzûlînin tasarrufları⁹⁷; sonra olanın önce ve önce olanın sonra konumunda takdir edildiği örneklerdir.

Sonuç

Takdirî durum, şer'î hükümlerin uygulanması sürecinde başvurulmuş bir icthad faaliyetidir. Hükümün icrasında yer alan, hükümle ilgili ya da ilişkili kişi, nesne, iş, işlem veya olay takdirî durumun konusu olabilir. Hükümle ilgili/ilişkili unsurlar, hükümün müteallakı ya da mahalli olarak ifade edilir. Dolayısıyla takdirî durum şer'î nass ile değil nassın mahalli olan unsurlarla ilgilidir. Bu çerçevede olgu lafzî/lügavî takdirlerle, hile ve farazî fıkıh ile karıştırılmamalıdır. Mukadderat ise bazı hususlarda takdirî durumla kesşir. Bununla birlikte takdirî durum ve mukadderat özünde birbirlerinden farklı olgulardır.

Buna göre takdirî durum; “şer'î bir hükümün müteallakı olan mevcutlara dair belirsizliklerin giderilmesi ve hükme konu olan şeye ilişkin gerçekteki durumun meşru gerekçeler uyarınca bulunduğu farklı bir konumda değerlendirilmesi” olarak tanımlanabilir. Tanımda geçen meşru gerekçeleri, nass, özür ve zaruret halleri ve ihtiyaç oluşturur.

Takdirî durum, mevcudun durumundaki belirsizliğin giderilmesine yönelik tayin ve tahdid yoluyla yapılan takdirler ve konumlandırma yoluyla yapılan takdirler olarak iki kısımdan oluşur. Konumlandırma yoluyla takdirler: Mevcudun madum veya başka bir mevcut konumunda takdir edilmesi; madumun mevcut konumunda takdiri; sonra olanın önce ve önce olanın sonra konumunda takdirinden oluşur.

Hanefî fıkıh ekolü anlayışında takdirî durumun genel olarak istihsan delili bünyesinde kullanılan önemli bir uygulama yöntemi olduğu söylenebilir.

Takdirî duruma ait çeşitli yaklaşımlar ve farklı tanımlar; olguya ilişkin genel bir kural ve buna bağlı çeşitli tâlî kurallar; takdirî duruma başvurmayı

⁹⁶ Merginânî, *Hidâye*, 4:231.

⁹⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, 2:582; 5:533; 6:586; Merginânî, *Hidâye*, 1:119; 4:72.

meşru kılan gerekçeler ve çeşitli uygulama mekanizmaları bulunur. Ayrıca takdirî durum bir veya birkaç furû-ı fıkıh konusunu değil; ibâdât, muamelât ve ukûbâta ilişkin gerek hukûkulibâd gerek hukûkullaha yönelik tüm fıkıh konularına sâridir. Bu sebeple olgu, “takdirî durum teorisi” olarak da değerlendirilebilir.

Kanımızca konuma yönelik takdirler; özür, zaruret ve ihtiyaç hallerinde kullanılacak önemli ictihad mekanizmaları içerir. Takdirî durum, sadece geçici hükümlere yönelik bir izah yöntemi olarak görülmemelidir. Hakkında yeterli düzeyde farkındalığın oluşmadığı görülen takdirî durum, üzerinde daha fazla durulmasını ve çalışma yapılmasını hak eden bir konudur.

Kaynakça

- Aktan, Hamza. “İstisnâ’.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23:393-396. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ali Haydar Efendi. *Dürrerü'l-hukkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm (Şerhu'l-kavâidi'l-külliyeye)*. İstanbul, 1330.
- Anzî, İsam Halef. “Kâidetü't-takdirâtü's-şer'iyye.” *Mecelletü's-şerîa ve'd-dirâsâtü'l-islâmiyye (Kuveyt Üniversitesi)* 21, sayı 67 (2006): 337-416.
- Arap Dili Akademisi. *el-Mu'cemu'l-vasît*. Neşreden İbrahim Mustafa-Ahmed Hasan ez-Zeyyât-Hâmid Abdülkadir-Muhammed Ali en-Neccâr. 2 cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1411/1990.
- Aynî, Bedreddin. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1420/2000.
- Bardakoğlu, Ali. “İstihsan.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23:339-347. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 1982.
- Buhârî, Burhâneddin. *el-Muhîtu'l-Burhânî*. Tahkik eden Abdülkerim Sami el-Cündi. 9 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1424/2004.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. Tahkik eden Muhibbü'd-din el Hatib-Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 4 cilt. Kahire: el-Matbatâtü's-Selefiyye, 1400.
- Bûseme, Hâtim b. Muhammed. *Kâidetü't-takdirâtü's-şer'iyye*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2016.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali. *el-Fusûl fi'l-usûl*. Tahkik eden M. Muhammed Tâmir. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah). *Te'sîsü'n-nazar*. Tahkik ve tashih eden Mustafa Muhammed el-Kabbânî ed-Dımaşkî. İstanbul: Eda Neşriyat, 1990.
- Devserî, Müsellem b. Muhammed b. Mâcid. *et-Takdirâtü's-şer'iyye ve eseruhâ fi't-tak'idi'l-usûlî ve'l-fikhî*. Riyad: Dâruzidnî, 1430/2009.
- Doğan, Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. *Fıkıh Usulü İncelemeleri*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2014.
- Duman, Soner. “Serahsî'nin el-Mebstût Adlı Eseri Çerçevesinde Hanefî Fıkıh Düşüncesinde Takdirî Hüküm Olgusu.” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14, sayı 26 (2012): 25-54.

- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud*. Neşreden M. Nârusiddîn el-Albânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, t.y.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbu'l-lüga*. Tahkik eden Muhammed Avd Mür'ib. 15 cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 2001.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-'ayn*. Tahkik eden Mehdi el-Mahzûmî-İbrahim es-Sâmerrâî. 8 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, t.y.
- İsfahânî, Râgib. *el-Müfradât fi garibi'l-Kur'ân*. Tahkik eden Safvan Adnan ed-Dâvudî. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1412.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *el-Fevâid fi ihtisârî'l-makâsîd*. Tahkik eden İyad Halid et-Tabba'. Dımaşk: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1416.
- İbn Abdüsselâm, İzzeddin. *Kavâidü'l-ahkâm fi mesâlihi'l-enâm*. Kontrol ve tashih eden Abdüllatif Hasan Abdurrahman. 2 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükrim b. Ali. *Lisânü'l-Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Nuceym, Zeynüddîn b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. Tahkik eden Abdülkerim el-Fudaylî. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 1424/2003.
- İbnü'l-Cevzî. *Kitâbu'l-îzâh li kavânîni'l-istilâh*. Tahkik eden Muhammed b. Muhammed es-Seyyid ed-Dugaym. Kahire: Mektebetü Medbûlî, 1995.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn. *ez-Zehîra*. 14 cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn. *el-Ümniyye fi idraki'n-niyye*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn. *Envâru'l-bürûk fi envâ'il-furûk*. 4 cilt. Âlemü'l-Kütüb, t.y.
- Karâfî, Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn. *Şerhu Tenkîhi'l-fusûl*. Neşreden Sıdkı Cemil Attar. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004/1424.
- Kardavî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. Çeviren Bünyamin Erul. Rey Yayıncılık, 1993.
- Kâsânî, Alâaddîn Ebû Bekir b. Mesud. *Bedâi' u 's-sanâi' fi tertîbi'ş-şerâi'*. Tahkik ve ta'lik eden Ali Muhammed Muavvaz-Adil Ahmed Abdülmevcûd. 10 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Kerhî, Ebû'l-Hasen. *el-Usûl* (Debûsî'nin *Te'sîsü'n-nazar'ı* ile birlikte matbu). İstanbul: Eda Neşriyat, 1990.
- Komisyon. *el-Müncid fi'l-lügati'l-arabiyyeti'l-muâsıra*. Beyrut: Dâru'l-Maşrık, 2008.
- Kozalı, Abdürrahim. "(Kıyas) İstihsan ve Doğal Hukuk İlişkisi." Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2004.
- Köse, Saffet. "Hiyel." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 18:170-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kudûrî, Ebû'l-Hüseyn. *et-Tecrîd*. Tahkik eden Muhammed Ahmed Sirâc- Ali Cum'a Muhammed. 12 cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1427/2006.
- Merginânî, Burhâneddin. *el-Hidâye*. 4 cilt. İstanbul: Kahraman Yayınları, 1986.
- Meydânî, Abdülganî. *el-Lübâb fi şerhi'l-Kitâb*. Neşreden Abdürrezzak el-Mehdî. 3 cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1417/1996.
- Molla Hüsrev. *Düreru'l-hükkâm şerhu Gurari'l-ahkâm*. 2 cilt. Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, t.y.

- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. El-Haccâc. *Sahîhu Müslim*, Neşreden Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Fâryâbî. Riyad: Dâru Taybe, 1427/2006.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünenü'l-kübrâ*. Tahkik eden Hasan Abdülmünim Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.
- Önder, Muharrem. "Hanefî Mezhebinde İstihsan Anlayışı ve Uygulaması." Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Sebtî, Hudeybil. "*et-Takdirâtü's-şer'iyye ve tatbîkâtühe'l-fikhiyye*." Doktora Tezi, Cezayir Üniversitesi, Akademik yıl: 2010-2011.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl. *el-Mebsût*. 30 cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1414/1993.
- Serahsî, Muhammed b. Ebî Sehl. *Usûlü's-Serahsî*. Tahkik eden Ebû'l-vefa el-Afgânî. Beyrut: Dâru'l-fikr, 1426/2005.
- Şehî, Yusuf b. Muhammed. "Kavâidü't-takdirâti's-şer'iyye ve takbîkâtühâ fi'l-mu'avazâti'l-mâliyye." Doktora Tezi, Ürdün Üniversitesi, 2004.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. Tahkik eden Muhammed Boy-nukalın. 12 cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1433/2012.
- Şeyh Zâde. *Mecmeu'l-Enhur*. 2 cilt. İstanbul: Şirket-i Sahafiye-i Osmâniye, 1319.
- Tirmizî, Muhammed b. İsa. *Sünenü't-Tirmizî*. Neşreden M. Nârusiddîn el-Albânî. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1417.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzak el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. Tahkik eden heyet. 40 cilt. Dâru'l-Hidâye, t.y.
- Zeylaî, Fahreddîn. *Tebyînu'l-hakâik*. 6 cilt. Kahire: Matbaatü'l-Kübra'l-Emîriyye, 1313.

Taqdiri Phenomenon in the Hanafi School with Respect to Kasani's Approach

(Extended Abstract)

Ferit DİNLER**

The historical progress, definition, and implementation types of taqdiri durum (i.e., legitimate estimation) were examined in this study.

Other than Hanafi fiqh school, "taqdiri durum," as far as we detected, was first defined by Ibnu'l Cevzi (d. 656/1258) who was a member of Hanbali fiqh school. Using the term "al-taqdir," Ibnu'l Cevzi defined taqdiri durum as "applying the provision made on something that does not exist to something that exists; applying the provision made on something that exists to something that does not exist." Izzettin b. Abdusselam (d. 660/1262) who was a member of Shafi fiqh school also accepted this definition. However, he added two principles to the definition: First, taqdiri durum is applying the provision made on something that happened before to something that happened later. Second, taqdiri durum is applying the provision made about concrete things to abstract things. This definition and scope were stated as "shar'i taqdîrs" and "shar'i taqdir principles" after Sihabuddin Karafi, a member of Maliki fiqh school, started using them.

The term "shar'i taqdir" was started to be used commonly in studies conducted in Arabic in recent years. Therefore, it can be said that the phenomenon was started to be conceptualized as "shar'i taqdîrs" in studies of Shar'iyya of law conducted in Arabic. Definitions included in these studies, in essence, do not go beyond the scope determined by Izzettin b. Abdusselam.

Nevertheless, prior to the scholars mentioned above, the phenomenon of taqdir was mentioned without naming explicitly in *Bedai'u's-sanai* which was written by Alaaddin Kasani who was a member of Hanafi fiqh school. Additionally, with its different types of implementation, taqdiri durum phenomenon was used effectively in this book. In addition to this, with its content and systematic structure, *Bedai'u's-sanai* has great importance among fiqh books that make comparisons within and among schools. Due to these properties of

** Ph.D. Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences (ferit.dinler@gmail.com).

DOI: <http://dx.doi.org/10.17335/sakaifd.391058>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8481-5351>

Geliş T. / Received Date: 06/02/2018

Kabul T. / Accepted Date: 31/05/2018

the approach, we paid attention to Kasani's approach and based our research on *Bedai' u's-sanai*.

With the exception of extraordinary situations, taqdiri durum, in general, was used as a way of ijihad caused by mandatory and necessity reasons. Hanafi scholars did not think that this particular way was only related to "shar'i taqdir principles," and they, in addition to these principles, elaborated the content of this phenomenon with other principles and relations.

Taqdiri durum is an action of ijihad which is used when the provisions of shar'iyya are implemented. If we consider that the action of ijihad is a process, the place of taqdiri durum in this process comes after understanding ayat as well as hadith and determining the provision, in which the interpreted provision is implemented.

According to this, taqdiri durum can be defined as "resolving the uncertainties related to elements of a provision of shar'iyya and evaluating the real situation concerning the provision in a different way from its existing condition due to legitimate reasons." The legitimate reasons mentioned in the definition are caused by ayat, hadith, excuses, necessities, and needs.

In the definition mentioned above, there are two parts of taqdiri durum. The first one is resolving the existing uncertainties; the second one is treating something in a way which is different from its original use (i.e., positioning the thing).

The person or the object concerning the implementation of the provision can be a type of work, operation, incident or uncertainty that prevents the provision to be implemented in the right way. In this situation, resolving the uncertainty that allows the provision of shar'iyya to be implemented can be done through the first part of taqdiri durum which is determining and restraining (i.e., designating and tahdid). In general, we can say that these taqdirs are defining, arranging, partitioning, determining the minimum amount, and restraining with respect to time and space.

Taqdiring implementations which are positioning the existing condition are taqdiring an existing thing as if it did not exist, taqdiring something as if it were another thing, and taqdiring a nonexisting thing as if it existed.

Difficulties and necessities that make life unbearable, as well as dangers and threats that cannot be avoided and prevented can create an unavoidable situation and do harm. Therefore, in general, unavoidable, unpreventable, and must-do situations are main reasons for implementations of taqdiri durum regarding the position. When the taqdirs whose sources are ayat and hadith are excluded, taqdiri durum implementations based on ijihad should be an indispensable situation due to incapability, excuse, and necessity reasons or

cause a potential harm; or should be at a level in which the necessity is mandatory, the difficulty is overwhelming, and the oppression threatens life. The reason is because a simple excuse or a difficulty that is challenging but that does not cause an unbearable life situation cannot be a reason for positioning taqdîrs.

It can be said that taqdîri durum is an important execution method which is used in the body of "istihsan" in Hanafi fiqh school.

There are different approaches and definitions of taqdîri durum; there is a general rule and different subrules concerning the phenomenon; there are different reasons for using taqdîri durum and alternative implementation mechanisms. Also, taqdîri durum is related to not one or few topics but all kinds of topics of fiqh: "ibadat," "muamalat," "ukubat." Thus, the phenomenon can be considered as taqdîri durum theory.

To us, taqdîrs concerning positioning include ijtiħad mechanisms that can be used when a situation related to an excuse, necessity and need arises. Taqdîri durum should not be considered as a way of explaining temporary provisions. Taqdîri durum is a topic which seems not to be comprehended properly and which needs to be examined in further detail.

"Istihsan," a method of fiqh procedure, is an important characteristic of Hanafi fiqh school. It is understood that taqdîri durum which has different types of implementation is a characteristic of Hanafi scholars. Therefore, using a method that considers different taqdîri durum implementations, fast and practical solutions can be offered to today's issues.